

Ukrainas taga ka rooma-katoliku kirikut ning veelgi ulatuslikumalt väiksemaid usuühendusi (baptistid, jehoovala tunnistajad jt). Teistest kirikutest paremas seisundis oli võimudega tihedat koostööd teinud vene õigeusu kirik. Pärast uniaadikiriku ülevõtmist 1946. aastal kuulus õigeusu kirikule Ukrainas üle 8000 kirikuhoone, mida oli umbes kolm korda rohkem kui Vene NFSV-s.

Kokkuvõttes laiendab Katrin Boeckhi põhjalik monograafia Teise maailmasõja järgse stalinismi uurimisvaldkondi ja elavdab kahtlemata Nõukogude Liidu erinevate regioonide sovetiseerimise uurimist. Siinkirjutaja jagab monograafia autori lootust, et tema uurimus sütitab ajaloolasi Ukraina sovetiseerimist põhjalikult võrdlema teiste riikide ja liiduvabariikidega, mille hulgas on olulisel kohal Balti riigid.

OLEV LIHVIK

Uno Liivaku, *Väike soveti keele sõnaraamat*. (Tallinn: Monokkel, 2008), 312 lk. ISBN 9789985540800.

Eelmise aasta lõpul ilmus trükist üks omalaadne ja eesti traditsioonis küllaltki ebaharilik käsiraamat. Selleks on Uno Liivaku koostatud *Väike soveti keele sõnaraamat*, mis sisaldab ligi kolmesajal leheküljel pea kuut tuhandet nõukogude perioodist pärit mõistet ja nende seletusi. Tegemist on mahuka tööga ning selle autor tunnistas raadiointervjuus, et ta on raamatuga tegelenud tõsisemalt juba paar viimast aastat.¹

Sellise raamatu ilmumist tuleb pidada igati rõõmustavaks. Nõukogude perioodil tekkis ja arenes isesugune “nõukogulik” keel, millest nüüd, juba ligi kahe aastakümne pikkuselt distantilt, ei olegi enam nii lihtne aru saada. Nii lähiajaloolasel kui ka lihtsalt asjahuvilisel tekib nõukogude perioodist pärit trükiseid või dokumente lugedes ikka küsimusi, mida üks või teine mõiste või lühend tähendab. Venemaal on taolisi “Nõukogude sõnaraamatuid” ilmunud juba mitmeid, ning nüüd on heameel tõdeda, et midagi sarnast on ilmunud ka Eestis, Eesti NSV keelesituatsiooni kohta.

Raamatusse on koondatud nii Nõukogude Liidu võimuorganite ametlikku keelt kui ka samal ajal rahva seas levinud pilkesõnu, hüüdnimesid,

¹ Vikerraadio saate “Keelekõrv” salvestus, eetris olnud 10.1.2009.

lühendeid jm. Autor näeb raamatul eesmärgi olla “noorematele tutvustuseks, vanematele meenutuseks” (lk 304). Eelpoolmainitud raadiointervjuust ja ka raamatu järelsõnast selgub, et sõnastik on mõeldud siiski eeskätt noortele, kel isiklik mälestus ja kogemus nõukogude perioodist puudub.

Teost sirvides vaimustus mõnevõrra jahtub. Kohe hakkab silma suurim ja olulisim puudujääk – sõnaseletused ei ole rangelt loogilised ja süsteemsed, nagu raamatu formaat (sõnastik) seda eeldaks. Näiteks raamatu kaanepildiks on valitud punaarmeele teravatipuline müts, nn budjonovka. Sõnastik seletab seda märksõna all “Budjonnõi müts” lahti järgnevalt: “Punaarmee kasutatud kõrva- ja kuklaklappidega koonuskiiver. Selle koonust hüüti täide punaseks nurgaks.” (lk 21). Siinkohal oleks noorele lugejale kahtlemata ära kulunud selgitus, kes oli peakattele nime andnud Budjonnõi ning millal oli müts kasutusel.

Lisaks sellistele märksõnadele, mis vajaksid täpsemat paigutamist ajalisel konteksti, on ka selliseid, mille seletus on üldlase antud argikeeles ja tavateadmistest lähtuvalt. Esineb naiivse võitu sõnaseletusi, mis jätavad leksikonist kohati mittetõsise mulje, nt “ajaloo võltsijad (kodanlikud ajaloo võltsijad) – tõe rääkijad Vene impeeriumi nõukogudeaegse ajaloo kohta [...]” (lk 7) või “punaeliit – aparaadi kõrgemalseisev osa, kel oli erisoodustusele lisaks erilisi erisoodustusi” (lk 190). On ka sõnaseletusi, mis kuigi võrd ei vii lugejat lähemale märksõna sisu mõistmisele, näiteks “Eesti NSV Riiklikud Kunstiansamblid”, mille seletuseks antakse: “märtsist 1942 Teise maailmasõja lõpuni tegutsenud kunstiansamblid põhiasukohaga Jaroslavlis” (lk 29). Arusaamatuks jääb ju mõiste “kunstiansambel” sisu üldlase.

Sõnaseletustele abiks toodud tsitaadid on küll värvikad, kuid ei suuda sageli mõistet avada lugeja jaoks, kel puuduvad taustateadmised (nt “Kunstide Valitsus”, seletus: “15. novembril 1940 asutatud, Nõukogude Liidu Kunstide Komiteele alluv asutus, mis lülitas “seni omapead ja juhuslikult arenema jäetud kunstid plaanikindlalt ühiskonna ellu” (Johannes Semper)” (lk 114)). Mitmel puhul on koomilisena näivaid tsitaate esitatud ilmselgelt lihtsalt lustist nende autoreid (ja süsteemi üldlase) tõgada, nt Georg Abelsi tsitaat märksõna “demokraatia” juures: “Töötava rahva demokraatia ei ole mitte niisugune kompvek, mida pistetakse rahvavaenlasile suhu, vaid töötava rahva demokraatia on rusikas, mida juhatakse rahvavaenlaste vastu.” (lk 23).

Raamatu läbivaks puuduseks on see, et sõnastik ei seleta paljusid esitatud märksõnu üldse lahti. Selle asemel leidub ohtralt lausa ivanoravalikku ironiseerimist eri mõistete vormi ja sisu üle. Näiteks mõiste “juunikommunist” seletuseks on vaid Erik Virbsoo tsitaat: ”juunikommunistideks

hakati kutsuma inimesi, kes juunis 1940 üleöö "ärkasid" ja avastasid, et nad on veendunud kommunistid" (lk 65). Veelgi kurvem on olukord lühendi NKVD lahtiseletamisega, mille puhul ootaks selle lühendi taha peitunud asutuse toimemehhanismide ja mõju kasvõi põgusat tutvustamist kooliõpilasest lugejale. Selle asemel on antud napp ja kuiv seletus "Siseasjade Rahvakomissariaat. Eesti SaRK ja SARK. 1917–1946, siis MVD". Järgneb hulk iroonilisi (ja antud kontekstis kasutuid) tiitleid: "Rahvasuus enkavede ja jõnkavede või Nälginud Kaabakad ja Vene Durakad. Jossif Stalini määratluse järgi Punaarmee öde" (lk 148).

Raamatu teiseks suureks probleemiks on märksõnade dubleerimine. Iseloomuliku näitena sisaldab sõnastik märksõnu "hävituspataljonimees" ja "hävituspataljoni võitleja", mis mõlemad suunavad ümber kolmandale märksõnale "hävituspataljonlane", mis ka lahti seletatakse. Kahe esimese märksõna vajalikkus jääb äärmiselt küsitavaks, arvestades eriti veel seda, et kõik kolm asuvad järjest (lk. 50).

Sarnane lugu on ka paljude teiste märksõnadega, millest mõnel on mitukümmend "dublanti" ehk erivormi – ja paljud neist erinevad põhilisest märksõnast vaid mõne tähe võrra. Näiteks põhimärksõnani "Esimese detsembri puts" viivad ümbersuunavad märksõnad "Esimese detsembri riigipöördekatse", "Esimese detsembri mäss", "Esimese detsembri mäsukatse" (lk 39) jne.

Lisaks sellistele mõnetäheleste erinevustele on sisse toodud hulgaliselt ka muid sünonüüme, ja seda kohati õigustamatult. Eri kontekstidest on välja rebitud Nõukogude meedias kasutamist leidnud juhuslikke epiteete ja tehtud neist "soveti sõnastiku" märksõnad, mis jätab ebaõige mulje, justkui olekski olnud tegemist püsivalt käibel olnud mõistetega. Mõni Nõukogude tegelane võis ju neid küll välja mõelda ja juhuslikult tarvitada, kuid see ei tähenda, et tegemist oleks olnud üldlevinud mõistetega, mis vääriks sõnastiku leheküljeruumi enda lahtiseletamiseks. On teada, et küüditamisel osalejad on seda aktsiooni "sõnnikuveoks" nimetanud (eriti on seda omistatud Kaarel Irdile), kuid lausa pentsikult mõjub käesolevas leksikonis mõiste "sõnnik", seletusega "küüditatu" (lk 247). Sarnased näiteid leidub sõnastikus veel väga palju.

Mõiste "kommunist" sünonüümidenä on raamatus muuhulgas ära toodud sõnad "ruske lutikas", "punane verekoer", "paradiisilooja", "naljavend", "tsunftiliige" jne (lk 97), mis kõik ka omaette märksõnadena suunavad lugeja edasi mõistele "kommunist". Ka paljude teiste mõistete juures on esitatud hulgaliselt omal ajal käibinud sünonüüme. Kui vaadata selliste mõistete esitamist raamatukasutaja seisukohast, on see osalt muidugi õigustatud.

Kindlasti võib “rusketest lutikatest” lugemine lõbustada nõukogude ajal elanud inimest, kel oli välja kujunenud eriline absurditaju toonase reaalsuse üle naljategemiseks. Noorel ja puuduvate taustateadmiste inimesel (kellele raamat ju autori sõnul ongi mõeldud) võib eest leitav kummaliste nimevariantide massiiv aga raskendada tööd sõnastikuga.

Siit kerkib veel üks probleem. Leksikonis on esitatud nii Nõukogude Liidus ametliku keelekasutuse termineid kui ka rahvalikke väljendeid, mis ametlikku keelt pilavad. Kujunduslikult on aga mõlema “keeles” väljendid esitatud ühtemoodi, ilma selgelt eristamata. Ka ei tule sõnaseletustest alati välja, kas tegemist on ametliku nõukoguliku vastega konkreetsele terminile või sõnastiku autori poolse seletusega. Nagu ajalooõpetajad hästi teavad, võib kitsama silmaringi ja väiksemate taustateadmistega õpilase jaoks igasugune kirjutatud tekst olla võrdselt autoriteetne. Kui kõnealust käsiraamatut kasutav koolilaps ei taju sõnastiku teksti eri tasandeid, võib leksikoni kasutamine kodutöös anda ootamatuid tulemusi.

Leksikoni läbivaks jooneks on, et mõistete seletustes enamasti ironiseeritakse nende mõistete või nende ametlike definitsioonide üle, harvem antakse sisuline seletus, mis võiks teemaga mitte kursis olevat inimest abistada. Jääb mulje, et vaatamata autori kaassõnadele, on sõnastiku tegelikuks sihtgrupiks ikkagi vanem ja elukogenud põlvkond, kes oskab raamatu ironiat mõista ja nautida, mitte koolinoored, kel see võime eeldatavasti puudub.

Sõnastik sisaldab ka mitmeid eksimusi. Üheks olulisemaks on mõlema massiküüditamise käsitlemine koos, kuigi Nõukogude Liidu ametlik meedia – niipalju kui ta üldse seda tegi – kajastas neid selgelt erinevalt. “Eva-kueerimiseks” nimetati siiski 1941. aasta juuniküüditamist ning “kulakuid ja natsionaliste” “asustati ümber” 1949. aasta märtsis (vrd lk 119). Ka on autor tõmmanud võrdusmärgi töö- ja ehituspataljonide vahele, dateerides mõlemad Teise maailmasõja aega (lk 32, 265). Praktiliselt tegemata on sisuline eristus Teise maailmasõja aegsete ja järgsete hävituspataljonide vahel (lk 50), “agitatsiooni” ja “propaganda” vahel (lk 5, 188) jne. Mõnevõrra kummastav on leida märksõnana pilkenime “idiotissimus” (lk 55), aga mitte selle aluseks olevat Nõukogude Armee kõrgeimat auastet generalissimus (samas tuleb tunnistada positiivset fakti, et jefreitor, polkovnik jm vene Nõukogude auastmed on sõnastikus sees).

Muudest küsitavustest tuleb mainida veel seda, et autor kasutab töös järjekindlalt mõisteid “Vene impeerium” (Nõukogude Liidu tähenduses) ja “Vene aeg” (Nõukogude okupatsiooni perioodi tähenduses Eesti ajaloos). Terminit “nõukogude aeg” nimetab autor kompartei retoorikast pärinevaks

väljendiks, sovetismiks. Liiduvabariikide kohta on autor toonud käibele mõiste “sõltusmaa”, mida sõnastikus aga eraldi märksõnana pole.

Kõneledes nõnda pikalt raamatu puudustest, oleks äärmiselt ebaõiglane jätta peatumata ka headel külgedel. Leksikonist võib leida vajalikke seletusi mitmetele ajastuomastele mõistetele (hallparun, haltuura, “märg meeleolu”, punavor, kombinaat nr 7 jne). Järele mõeldes ei oskakski küsijale paljude kohta peale “soveti sõnaraamatu” muud allikat juhatada. Varemõeldu tasakaalustamiseks tuleb veel lisada, et leksikonis leidub küllaldaselt ka üldistavalt, objektiivselt ja inforikkalt sõnastatud seletusi, näiteks “küps sotsialism” – “Brežnevi-aegse majandusliku madalseisu varjamis- ja ilustusnimetus. Kompartei propaganda järgi eriti arenenud majanduslik ja sotsiaalne seisund” (lk 118) jne. Raamatut lugedes tuleb aga meeles pidada, et paljusi on tegemist siiski ühe konkreetse isiku kogemuse ja nägemuse põhjal sündinud teosega, nagu autor ka intervjuus mainib. See tähendab, et raamat sisaldab ühe inimese poolt kuulnud (ja loetud) ütlemissi, mis võivad erineda kasvõi naabermajas või -linnas elanud inimese kuuldust – töökollektiiv, suhtlusringkond jm olid ju erinevad. Erinev oli situatsioon ka eri aastakümnetel. Seetõttu ei ole vast mõttekas vaielda selle üle, kui levinud oli kommunisti pilkenimi “ahne koer”, kui sageli võis “Brežnevi pakikesi” saada, kas komsomoli astumine oli kõrgkooli pääsemiseks vajalik jne.

Väga oluline ja kiiduväärt on sellise sõnastiku ilmumise fakt juba isenesest. Paljusi võib seda raamatut nimetada teedrajavaks. Seejuures palub autor raamatu järelsõnas lahkesti anda tagasisidet, ning on raadiointervjuus maininud, et jätkab tööd sõnastiku kallal. Nii jääb üle ainult loota, et leksikoni järgmine trükk sisaldab rohkem ja põhjalikumalt lahti seletatud märksõnu ja on ehk toimetaja käe all kaotanud suure hulga praegusest kasutust ballastist sünonüümide ja nõukoguliku tühja sõnavahu näol.

HILJAR TAMMELA

Hirvepark 1987. 20 aastat kodanikualgatuses, mis muutis Eesti lähiajalugu, peatoim. Tõnu Tannberg (Tallinn: MTÜ Kultuuriselts Hirvepark, 2007), 303 lk. ISBN 9789949153510.

See raamat ei kõnele ainult Hirvepargi kõnekoosolekust ega Molotov-Ribbentropi pakti Avalikustamise Eesti Grupist (MRP-AEG), vaid laiemalt